

SLAVISTIČNA ESKURZIJA PO SLAVONIJI IN BARANJI*

*Stara se Slavonija opet
Otkriva ganutome srcu.*

(Dobriša Cesarić)

V Slavonijo in Baranjo, prelepi področji panonske Hrvaške, kulturno bogati in za slaviste jezikovno in slovstveno zanimivi, smo se podali spomladi leta 1990 (od 17. do 21. aprila) v okviru rednih študijskih terenskih vaj. Obiskali smo Slavonski Brod, Rastušje, Slavonsko Požego, Našice, Osijek, Kopački rit, Batino, Tikveš, Vukovar, Vrhpolje, Đakovo, Draž in Vinkovce.

Prva postaja - Slavonski Brod. Pod strokovnim vodstvom mag. Vesne Crnković iz Mestne knjižnice smo si ogledali hišo, v kateri je živela in delovala Ivana Brlić-Mažuranić (1874-1938), prva hrvaška mladinska pisateljica, večkratna kandidatka za Nobelovo nagrado.

Hiša stoji na glavnem trgu ob Savi že več kot 250 let. Ob ogledu smo veliko slišali o znameniti družini Brlić, o Ivaninem življenju in delu, lahko smo podoživljali atmosfero, v kateri so nastajali vajenec Hlapič, Regoč, Potjeh in drugi junaki njenih del. Le-ta še danes razveseljujejo otroke po celem svetu.

Brličevi so prišli v Slavonski Brod okoli 1725. leta iz Hercegovine. Hišo so zgradili na za tisti čas zelo neugodni legi, in to zaradi tega, ker se je od tam čez Savo videlo v Bosno, ki je bila takrat pod turško upravo. Poleg tega pa je bilo prepevovano graditi hiše med trdnjavo in frančiškanskim samostanom. Leta 1882 jim je hiša zgorela, vendar so rešili imetje, na pogorišču pa je nastala nova, večja in ta je preživela vse vojne in tudi potres l. 1964. Na žalost je za obiskovalce zaenkrat odprta samo ena soba - družinska knjižnica, ostali del hiše šele preurejajo v muzej. Ko vstopite v sobo, takoj opazite bel kamin, s katerim je povezan nastanek Pripovedk iz davnine (Priče iz davnine, 1916). Vsak predmet v tej sobi, od prstana Smail-age do 13 originalnih portretov prednikov in okoli 40 slikarskih del Fanike Brlić-Daubachy, nam govori o preteklosti te meščanske družine. Družinska knjižnica je velika in bogata. Hrani okoli 8000 knjig, tiskanih od l. 1592 naprej, v arhivu je shranjenih okoli 7000 pisem in dokumentov.

V to hišo se je l. 1892 priselila 18-letna Ivana, hčerka leksikografa Vladimírja Mažuranića, avtorja Prispjevka za hrvaški pravno-zgodovinski slovar (Prinos za hrvatski pravno-povijesni rječnik), vnukinja pesnika Ivana Mažuranića, avtorja Smail-age Čengića. Tako kot njen ded in oče se je tudi sama posvetila pisanju. Njeno pisateljevanje je bilo namenjeno predvsem najmlajšim. Resnica, dobrota, lepota, domoljubje in "plemenitost slovanske duše" - to so značilnosti njenega ustvarjanja. Spomnimo se samo treh del: Čudovite dogodivščine vajenca Hlapiča (Čudnovate zgodbe šegrta Hlapiča, 1913), Pripovedke iz davnine (Priče iz davnine, 1916), Jaša Dalmatin, podkralj Gudžerata (Jaša Dalmatin, potkralj Gudžerata, 1937). Čudovite dogodivščine vajenca Hlapiča so mladinski roman o dozorevanju bistrega in marljivega dečka. Jaša Dalmatin je zgodovinski roman, pravzaprav preizkušanje vere vase. Pripovedke so univerzalna jezikovna umetnina, v njih prihaja do izraza magična moč besede Ivane Brlić-Mažuranić. Zaradi tega so jo tudi imenovali "hrvaški Andersen". Junaki pripovedk (Potjeh, Regoč, ribič Palunko idr.), njihov čarobni in nagajivi svet, njihove zgodbe in nezdoge predstavljajo pravljeno književnost, predvsem pa izražajo vero v temeljne človeške vrednote. V teh delih so prikazani trije različni načini, kako usposobiti mlade ljudi, da se znajdejo v življenju in vztrajajo v dobroti ter ljubezni do drugih.

Naša voditeljica nam je razkazala tudi mesto in nas popeljala v frančiškanski samostan, kjer nas je sprejel pater Ivan Damiš. Frančiškanski samostan se nahaja na levi strani Save, zgrajen je iz treh traktov ter cerkve sv. Trojice, ki predstavlja četrti trakt in zapira lepo samostansko dvorišče. Cerkev in samostan sta nastala v 18. stoletju, potem ko so bili Turki pregnani iz Slavonskega Broda. Njegov upravitelj je

* Prispjevke je bil napisan pred nekaj leti po obisku v Slavoniji in Baranji. Brezobzirno in kruto uničevanje vrednot, ki smo jih takrat doživeli in spoznali, nas je na žalost šele sedaj spodbudilo k objavi.

postal frančiškan Augustin Jarić. Sprva je imela cerkev dva oltarja, kasneje pa so napravili še osem vzporednih. Samostan je dobil končno obliko na začetku 19. stoletja, ko je bil zgrajen vzhodni trakt. V zakristiji je tudi velika rokokajska omara iz 1774. leta. V samostanu je od l. 1722 delovala gimnazija za pripadnike frančiškanskega reda, od 1750 do 1777 pa je bila odprta tudi za druge meščane.

Druga postaja - Rastušje, 7 km oddaljeno od Broda. Odpeljali smo se do rojstne hiše pesnika Dragutina Tadijanovića (1905). Rastušje je sinonim njegove lirike. Sredi vasi stojita kapelica in cerkev sv. Vida, zgrajena l. 1910 na hriščku nad vasjo, kjer je nekdaj stala stara cerkev z vaškim pokopališčem. Pred Rastušjem stoji od 1918. leta črn železni križ s Kristusom, kjer je Tadijanović vedno postal, ko se je vračal iz velikega mesta. Ustavili smo se sredi vasi, prečkali potoček in odšli do njegove rojstne hiše. Tam smo prebrali nekaj pesnikovih verzov, ki jih je pisal "od proljeća do jeseni, a naročito ljeti, nedjeljama popodne, čim bi se sunce stalo naginjati k zapadu, ja bih se neopazice penjao na ravni vrh brijege, kod ulaza u Rastušje, i tamo, nevidljiv bilo kome među borikama, na travi, stajao ili hodao, ili ležao nauznak, pa satima razmišljao, sanjario, sve dok se ne bi pokazala zvijezda Večernjača".¹

To so bile antologijske pesmi, izbrane tako, da so si sledile v časovnem in logičnem zaporedju: pesnikovo tavanje po brodskih ulicah (Lutanje), o zrelu dišeči kutini in izginuli ptici (Pjesma o dunji i ptici), visokem rumenem žitu, po katerem se sprehaja pesnik in mu strašno razbija srce (Visoka žuta žita), ali tista o pesniku, ki nosi iz šole vse torbe zaradi ene same, Jeline torbe (Nosim torbe, a nisam magarac), ali slika pesnikove matere, ki tke dolgo v noč (Dugo u noć, u zimsku bijelu noć) itd. Tadijanovićeve pesmi so pravzaprav dnevniški fragmenti, zato se v njegovi poziciji prepletata obliki stiha in proze (npr. pesem Dopisnica na ratište, v kateri pesnik piše tako, kot mu pripoveduje njegova babica). Na zelo preprost in izviren način smo iz pesmi spoznali bogato življenje pesnika samega.

Tretja postaja - Slavonska Požega. Slavonska Požega leži v srcu Požeške kotline. Iz rimskih časov je znana kot Vallis Aurea - zlata dolina. V srednjem veku je bila to županija z mnogimi utrjenimi trgi. Iz tega obdobja datirajo tudi frančiškanski samostan in cerkev sv. Duha (13. st.), gotška cerkev sv. Lovra (14. st.) z znanimi srednjeveškimi freskami in grobom Antuna Kanižlića. V času turške zasedbe je bila Požega središče turškega sandžaka (upravna enota) za Slavonijo. To obdobje je do danes zapustilo mnogo sledov, predvsem v imenih nekaterih požeških vasi, npr.: Emirovci, Skenderovci, Dervišaga. V avstro-ogrskem obdobju je bil zgrajen osrednji del mesta - baročni trg z značilnimi kolonadami in kužnim znamenjem iz l. 1749, kot tudi cerkev sv. Terezije, ki sodi med najlepše baročne spomenike v Slavoniji. Notranjost cerkve krasijo slike Celestina Medovića in Otona Ivekovića, znamenite pa so tudi izrezljane klopi.

Že leta 1699 je bila v Slavonski Požezi ustanovljena gimnazija, ki so jo vodili jezuiti. Ustanovili so tudi pouk filozofije, v drugi polovici 18. stoletja pa še uvod v bogoslovje in semenišče. Po jezuitih so šolo vodili pavlini, v 19. st. pa frančiškani, ki so gimnazijo rešili pred prepadom. Mesto se je včasih ponašalo z nazivom slavonske Atene, saj je bilo v njem kulturno življenje zelo razgibano. Tu so se rodili in delovali mnogi pomembni možje, ki so obogatili hrvaško kulturo. Slavonska Požega je rojstno mesto književnikov Antuna Kanižlića, Janka Jurkovića in Eugena Tomića.

Antun Kanižlić (1699-1777) je začel kot pisec priročnih verskih knjig za ljudstvo in duhovnike. To so bili razni molitveniki in katekizmi, narejeni v glavnem po podobnih nemških izdajah. V zrelih letih je napisal dve pomembni deli, in sicer Kamen povzročea velike prepire (Kamen pravi smutnje velike, 1780) in Sveta Rožalija (1780). Obe sta ostali v rokopisu in sta bili objavljeni šele po avtorjevi smrti. Zaradi teh del ima Antun Kanižlić ugledno mesto v hrvaški književnosti 18. stoletja. Kamen pravi smutnje velike je obsežno teološko in cerkvenozgodovinsko delo, v katerem avtor dokazuje, da je bila cerkev nekoč enotna zaradi avtoritete rimskega papeža, potem pa se je po razprtijah razdelila na vzhodno in zahodno. To delo danes zgodovina književnosti omenja kot prvo večje hrvaško originalno prozno delo, napisano v štokavščini.

Sveta Rožalija je epski spev v štirih delih. Govori o zadnjem, samotnem, puščavniškem obdobju v življenju znane svetnice s Sicilije. Sveta Rožalija je bila v srednjem veku zaščitnica pred kugo in predmet različnih legend. Bila je ugodnega in plemenitega rodu, živela je na kraljevem dvoru, potem pa je naenkrat zapustila razkošno posvetno življenje in odšla v puščavo, da je lahko služila Bogu. V obliki monologa riše svoje življenje na očetovem dvoru in pobude, ki so jo pripeljale do tega, da je zapustila svoje starše in pobegnila v puščavo. Pesnik torej opisuje duševni proces spreobrnitve od greha k spoznanju in pokori. To delo se odlikuje tudi po enkratnih opisih narave in portretih ptic, še posebej slavčka in sove. Vrhunski prizor iz stare hrvaške književnosti je npr. kopanje slavčka:

¹ Dragutin Tadijanović, Pjesme i proza, Zagreb, MH, 1969, str. 7, Pet stoljeća hrvatske književnosti (PSHK), 120.

Kljun u nju zamoči, pije, diže glavu,
 opet pije i skoči na zelenu travu.
 Pak se vrati k vodi, gleda gdi je plitko,
 pazi i ophodi da ne vidi nitko,
 pokraj briga doli skoči, krilca stere,
 glavicu zamoči, kupa se i pere.
 Otpočine mrva, pogleda i pazi,
 kao videći crva da po brigu plazi.
 Pak glavu na krivo sad nagiblje amo,
 sad s desne na livo prigne opet tamo.
 U pogledu onom vidi radost niku,
 svoju u vodenom ogledalu sliku.
 Kao da se neće kupat, vodom brca,
 gleda kako teče i s kljunčicom štrca.²

Vanjo kljun pomoči, pije, vzdigne glavo,
 pije in spet skoči na zelenu travo.
 Vrne k plitvi vodi se in skrbno pazi,
 da ga, kođer hodi, nihče ne opazi,
 doli k bregu skoči, žme si krilca živa,
 glavo v vodi zmoči, koplje se, umiva.
 Se oddahne malo, gleda in opazi,
 da se čez obalo k njemu črvič plazi.
 In zato zvedavo sem in tja obrača
 svojo ljubko glavo, kot da je igrača.
 Kaj je ptičico tako obradovalo?
 Z njeno lastno sliko vodno ogledalo.
 Kot da kópati se noče, vodo brca,
 gleda, kako teče in jo s kljunčkom krca.^{**}

Kanižlić ima bogat jezik, pretkan z narodno frazeologijo in čist kot nihče od slavonskih piscev tiste dobe.

Janko Jurković (1827-1889), pisec novel, je v takratno književno ustvarjanje uvedel motive s sodobno tematiko. V Slavonski Požezi je končal osnovno šolo in gimnazijo. Bil je organizator šolstva in pisec šolskih učbenikov, pa tudi organizator gledališkega življenja na Hrvaškem. Napisal je osem dramskih del, ki pa niso preživela svoje dobe. Njegova dela so neprikrito didaktična. Prepričan je bil, da je tradicija neizbežno potrebna vsakemu narodu. Želel je splošni napredek, vendar je skeptično gledal na hitro bogatenje posameznikov, ne zaradi socialne poze, ampak zato, ker je bil prepričan, da je poštenost in značajnost, glavni vrednoti vsakega človeka, možno ohraniti v siromaštvu, ne pa v bogastvu. Jurkovićev stil je bil visoko cenjen. Njegova proza pomeni jezikovni in stilni preobrat v hrvaški književnosti. Zavzemal se je za realističen pristop k literaturi že veliko pred Šenoa. O svojih pogledih na jezik književnosti je pisal v Mislih o jeziku (Misli o jeziku, 1855). Poudaril je pomembnost spoznavanja jezika, njegovih posebnosti in možnosti. Menil je, da je jezik "zrcalo duše", merilo napredka, organ višjega duhovnega življenja. V svojih komedijah in novelah je upodobil mnogo oseb iz raznih družbenih slojev, v glavnem vojake, age, hajduke. Naletimo tudi na vrsto učiteljev, plemičev, duhovnikov in kmetov, ki so tudi v resnici obstajali, npr. njegov učitelj Pavao Čuturić, s katerim se je pisec vsak dan srečeval. Situacije, ki jih opisuje Jurković, so naravne, pripovedovanje teče gladko:

"Kad učitelj stupi u sobu, pozdraviše ga svi s čašama u ruci.

- Dobro nam došao, meštre! Gdje te je tako dugo? Što je prošlo, od onoga ti nema dijela. Nego sjedi; nisi zadocnio; međer ćeš ga, ako te je volja, još dosta odnijeti. Ej, krčmaru! amo čašu i vina!

Krčmar vino donese i, položivši ga na stol, udari učitelja dlanom po plećiju, to jest pozdravi ga, a njemu se lice odmah razvedri."³

Josip Eugen Tomić (1843-1906) je bil sodobnik Šenoa. Bil je (po besedah literarnega zgodovinarja Miroslava Šićla) tipičen predstavnik povprečne, a hkrati najtipičnejše hrvaške inteligence takratnega časa. O njegovih delih obstajajo povsem nasprotujoča si mnenja. Nekateri njegovi sodobniki so ga hvalili, drugi zelo kritizirali. Tomiću so priznali večino fabuliranja, imeli so ga celo za neposrednega naslednika Šenoa, posebej v zvezi z domoljubno tematiko, ko pa so govorili o konkretnih delih, so bili bolj kritični.

Svojo literarno pot je začel, kot večina, s pisanjem poezije, vendar je najpomembnejše njegovo delo za gledališče. Pisal je originalne dramske tekste in nadaljeval z delom v gledališču tam, kjer sta končala Demeter in Šenoa. V gledališču je bil od l. 1872 svetovalec in dramaturg, prevajal je Shakespeareja, Schillerja idr. Večjo naklonjenost občinstva si je pridobil z objavljanjem črtic in krajših ali daljših pripovedi, v katerih je prišel do izraza njegov smisel za humoristični detajl. Motivno in tematsko se je osredotočil na opise majhnih, vsakdanjih in nevsakdanjih doživljajev dijakov, vajencev, raznih mojstrov, vdov... Občinstvo je tekste te vrste rado sprejemalo, saj so pisani preprosto, živahno in z namenom, da zabavajo. Njegov najboljši roman iz sodobnega življenja je Melita (Melita, 1899). To je pravi družbeni roman, kot so ga razumeli realisti 19. stoletja. Drugi njegovi romani so še: Bosanski zmaj (Zmaj od Bosne, 1879), Emin-agina ljubica (Emin-agina ljuba, 1888), Kapitanova hči (Kapitanova kći, 1884), Vdova (Udovica, 1891), Za kralja - za dom (Za kralja - za dom, 1894) itd.

² Zbornik stihova i proze 18. st., Zagreb, MH, 1973, str. 108-109, PSHK, 19.

³ Perkovac, Jurković idr. Djela, Zagreb, MH, 1968, str. 122, PSHK, 38.

** Prevod dr. Toneta Pretnarja

V Slavonski Požegi se je rodil tudi Matko Peić (1923). Slikar, umetnostni zgodovinar, književnik, potopisec, esejist... Odkril in objavil je mnogo dotlej neznanih podatkov o hrvaških slikarjih. Napisal je disertacijo z naslovom Barok in rokoko v delu Antuna Kanižlića. Veliko je potoval in pisal izvrstne potopise. Je briljanten stilist. Potepanja (Skitnje, 1967), Jesen na Poljskem (Jesen u Poljskoj, 1969), Crno zlato (Crno zlato, 1974) so potopisi, ki se odlikujejo po izrednih vizualnih detaljih. Kritiki so v Potepanjih poudarjali predvsem nevsakdanje videnje Turopolja in Slavonije. V Črnem zlatu govori o slavonskem naftnem obdobju. Peićev umetniški izraz je slikarski, impresionistično sestavljen iz niza vtisov. Matko Peić ostane pesnik tudi, kadar poznavalsko piše eseje o likovnih umetnikih. Stil v njegovih esejih je slikovit in duhovit, osvežen z nizom obratov, veliko je obvestilnih in tudi poetičnih prv. Kot znanstvenik Peić nikoli ni suhoparen. Ne piše esejev o problemih, ampak podaja esejistične portrete umetnikov.

Naj opozorimo še na frančiškanski samostan z gotsko-baročno cerkvijo sv. Duha. Samostan je iz 13. st. V cerkvi pod svetiščem je grob Luke Imbrišimovića, neustrašnega frančiškana v boju proti Turkom. Napis na njem je sestavil književnik Franjo Ciraki:

Požega stara Tebi fra Luka spomenik diže
Tvoje vrline nek rječit bude joj znak,
Junak si bio sroem i umom i mačem i zborom,
Dični s tobom smo mi - s Tobom dičan je dom!⁴

V mestu smo si ogledali tudi Muzej Požeške kotline. Muzej sta l. 1924 ustanovila Jurij Kempf in Ladislav Beršek. Ima manjšo arheološko, numizmatično, sfragistično, rokopisno in kulturnozgodovinsko zbirko ter spominsko sobo slikarja Miroslava Kraljevića, ki je za hrvaško slikarstvo to, kar je njegov prijatelj Matoš za hrvaško književnost.

Pot nas je vodila naprej v Našice. To je majhen, slikovit kraj na severovzhodnih obronkih Krndije. Od 14. st. naprej delujejo v Našicah frančiškani. Njihova prisotnost je ta kraj zaznamovala duhovno in materialno. Iz 15. st. so ohranjeni ostanki Bedemgrada. V vasi Martin, ki je v neposredni bližini Našic, se nahaja cerkev sv. Martina. L. 1532 je Našice zavzel turški vezir Ibrahim in postale so središče kadiluka. Število prebivalstva se je zmanjšalo, celo del domačega prebivalstva se je islamiziral. Frančiškani so kljub težkim časom ostali v Našicah. Ukvarjali so se z izobraževanjem. Turki so jih pustili pri miru do svojega umika iz mesta. Takrat so samostan zažgali. Po tem so se v Našicah menjavali različni vojaški poveljniki vse do l. 1734, ko je posest kupila družina Pejačević. Ta je v Našicah ostala do l. 1945. Z dograditvijo dvorca v letu 1811 so Našice dobile osrednji trg, okrog katerega se je razvilo mesto. Družina Pejačević je gradila poslovne objekte: hranilnico, hotel Pri zlatem jelenu, hrvaško čitalnico itd. V središču mesta je še danes ohranjen velik park angleškega tipa, ki obdaja dvorec. del parka je tudi slavonski hrastov gozd. V dvorcu je muzej, mali likovni salon, bogata zbirka keramike z dragocenimi modrimi lonci (danes nihče več ne ve, kako so dobili to barvo) ter še neurejena lovska zbirka.

Samostan v Našicah je edini spomenik iz predturške dobe. O tem pričajo tudi ozka vrata v samostan, ki se podaljšujejo v hodnik in so služila za obrambo pred Turki. Cerkev je posvečena sv. Antonu, zgrajena je v gotskem stilu, vendar je bila v 18. in 19. st. barokizirana. V njej je ena izmed najlepših oltarnih slik sv. Antona iz l. 1771. Lik svetnika je okrašen s starimi simboli iz 13. st., lilijo in knjigo. Morda je najboljši primer cerkvene opreme pri nas kor grofa Pejačevića z značilnimi rokokojskimi rešetkami. Na dnu cerkvene ladje se nahaja kor, prav tako prekrit z rešetkami, na sedežih je izrezljan relief s prizori iz življenja kralja Davida in sv. Antona. Relievi so tudi na spovednicah.

Ob cerkvi je frančiškanski samostan iz 13. st. Samostanska knjižnica je obnovljena in od l. 1987 odprta za javnost. Pater Vatroslav Frkin nam je pokazal mnoge dragocene knjige, npr. Kanižličevo delo Kamen pravi smutnje velike ter devet inkunabul, med katerimi je pri treh viden vpliv islamske umetnosti. Tako kot že v Slavonskem Brodu smo videli tudi številne slovenske knjige.

Drugi dan smo dopoldanske ure namenili ogledu Osijeka, popoldanske pa naravnim znamenitostim Slavonije.

Osijek je največje mesto v Slavoniji in Baranji. Leži ob Dravi in je razdeljeno na tri dele: Trvrda, Gornji grad in Donji grad. V rimskem obdobju se je imenovalo Mursa. Od stare Murse so ostale samo ruševine, ki pa so jih l. 1774 na ukaz Avstrije uporabili za gradnjo beljske ceste in nasipa.

Trvrda je najstarejši in najzanimivejši del Osijeka. Osrednji trg obdajajo stare hiše, najstarejša stavba je Mestni magistrat, v kateri je danes Muzej Slavonije. Sredi trga stoji baročno kužno znamenje (kužni

⁴ Juraj Lončarević, Slavonija i Baranja, Dakovo - Zagreb, 1985, str. 71

pil). Postaviti ga je l. 1729 dala vdova generala Petraša, takratnega poveljnika Tvrde, kot zaobljubno znamenje proti kugi. Spomenik je sredi trga s skulpturami iz l. 1784 in vodnjakom iz l. 1761. Tu si je vredno ogledati vrata magistrata (1702), zgradbo glavne straže s stolpom (1709), glavno poveljstvo (1726), sedež jezuitov (1749) ter frančiškanski samostan s cerkvijo sv. Križa. Največ zgradb v tem delu mesta je baročnih, med najpomembnejšimi sta cerkev sv. Mihajla in frančiškanski samostan. Na mestu cerkve sv. Mihajla je včasih stala Kasim paševa džamija. V cerkvi sv. Mihajla z dvema zvonikom so baročni oltarji, spovednice, slike iz 18. in 19. st. idr.

Frančiškanski samostan s cerkvijo sv. Križa je obstajal že v predturškem obdobju. Po osvoboditvi Slavonije izpod Turkov so ga naselili frančiškani iz Bosne. Samostan so zidali in dograjevali do l. 1767, ko je dobil baročno podobo. V samostanu so l. 1708 ustanovili filozofsko šolo, ki je kasneje dobila stopnjo teološke fakultete. Tu je delovala tudi prva tiskarna v Slavoniji (1735-1774). Leta 1779, po ukinitvi jezuitskega reda, so frančiškani prevzeli njihovo gimnazijo. V samostanu smo si ogledali slike iz 18. in 19. st. ter bogato knjižnico z dvema inkunabulama.

Ne smemo pozabiti, da je bil Osijek 161 let pod turško oblastjo. Znamenitost tega obdobja je, da so Turki zgradili lesen most čez Dravo za prehod svoje vojske. Zgrajen je bil v šestih dneh in l. 1526 je čezenj šla turška vojska. Turki so most čez tri dni porušili, da se vojaki ne bi mogli vrniti. Dolg je bil 1284 aršinov, širok pa 12, speljan je bil čez Dravo in baranjska močvirja proti Mohaču. Kasneje je Kasim paša most obnovil. Nikola Zrinski pa ga je l. 1695 zažgal.

Gornji grad je doživel svoj razcvet, ko je osiješka trdnjava izgubila svojo funkcijo, po odločitvi avstrijskih vojnih oblasti, da se glavno poveljstvo preseli v Petrovaradin. Gornji grad je postajal vse pomembnejši v političnem življenju, posebej ko so zgradili župnijsko palačo v klasicističnem slogu (končana je bila l. 1842). Tako je v Tvrdi prenehala delovati občinska in vsa druga administracija. Kasneje je J. J. Strossmayer dal v tem delu mesta zgraditi novo gotško katedralo sv. Petra in Pavla (1897-1900). Blizu nje je župnijski urad, na nasprotni strani ulice pa Hrvatsko narodno gledališče. Gledališče je bilo zgrajeno l. 1866 v psevdomavrskem stilu. V tem delu mesta je zanimiva Kapucinska ulica z zgradbami v secesijskem slogu.

Donji grad je bil osnovan 1699. leta in se v času turške zasedbe Osijeka ne omenja. V tem delu mesta velja omeniti kapelico sv. Roka in kip blažene device Marije. Tu je tudi župnijska cerkev sv. Marije z bogatim baročnim oltarjem in spovednico.

Popoldne smo odšli proti Baranji. Če hočete doživeti pravo, nedotaknjeno Baranjo, zaraslo v rastline in močvirje, vam morajo roke dišati po ribah ali vam morajo priti solze v oči zaradi vonja ostrega paprikaša ali pa morate biti omamljeni od zelenila Kopačkega rita. Ker:

“U Baranji si tek kad ti ruke na ribu zamirišu po glavatom kucinu, proždrljivo štuki, kad te od veprova roktanja prode jeza na čeki, kad te zapraši beljski traktor na poljskom putu, počasti zmajevački vinogradar i batinski ribar, kad te nađe vjetar u tabli žita i mlada Mađarica u Monjorošu. Kad se zagrečeš od ljutog paprikaša pa ti poteknu suze u Suzi dok piješ vino čisto kao suza, kad udahneš svježinu parka u Kneževu bit češ knez, kad te prelete jata nad Kopačkim ritom, kad se izgubiš u kotlinskim vinogradima kao u šumi, kad te vrati vojniki s mađarske granice u torjanačkom ataru i poveze kompa Dunavom in Dravom...”⁵

Najprej smo se ustavili v Kopačevem, srcu močvirja (rita), vasi ribičev, lovcev in poljedelcev. Popeljali smo se po Kopačkem ritu ob izlivu Drave v Donavo, ki je po celem svetu znan kot poslednja oaza močvirske favne in flore. To je naravni rezervat z več kot 200 vrstami ptic; nekatere domujejo samo v tem delu Evrope, kot npr. bela čaplja, rdeči galeb, kormoran, črna štorklja.

Ob koncu dneva smo se popeljali še skozi Tikveški gozd in tako pobljže spoznali, kaj je star slavonski gozd, ker “tko je jedanput bio u našoj drevnoj šumi, s onim divnim stabarjem, spravnim, čistim i visokim kao da je saliveno, taj je ne može nikada zaboraviti”.⁶ Ob vožnji po gozdnih presekah smo podoživljali opise gozdov iz del M. A. Reljkovića, Josipa in Ivana Kozarca, Joža Horvata idr.

Tretji dan smo se najprej ustavili v Vukovarju, ki leži na desnem bregu Donave ob izlivu Vuke, ki ga deli na dva dela. Vukovar omenjajo mnogi potopisci že v 17. st., med njimi Bartul Kašić, avtor prve slovnice hrvaškega jezika (Institutiones linguae illyricae, 1604), ki se je že dve stoletji pred Ljudevitom Gajem odločil za standard hrvaškega jezika, tj. štokavščino, čeprav je bila njegova materinščina čakavščina. Poleg svetovno znanih vučedolskih arheoloških najdišč je Vukovar znan po nizu baročnih hiš z uličnimi dvorišči, po frančiškanskem samostanu (1727) in župni cerkvi sv. Filipa in Jakova ter po enem od najlepših slavonskih baročnih spomenikov, dvorcu Eltz (1750) tik ob obali Donave. V njem so

⁵ Mirko Hunjadi, Baranja - Putopis, Osijek, Revija, 1989, str. 9

⁶ Josip Kozarac, Pripovijesti, Zagreb, MH, 1964, str. 313, PSHK, 53.

naslednje zbirke: srednjeveška dokumentacija o Sremski županiji, poznofevdalna zbirka Kuffstein-Eltz (1728-1848), ki obsega portrete, stilno pohištvo, porcelan, zbirko, ki prikazuje vukovarske cehe, in zbirko iz meščanskega obdobja. V Vukovarju je treba omeniti slikarsko Zbirko Bauer in Galerijo umetnin, ki sta v baročni zgradbi (nekdanja pošta) iz 18. st. V svoji stalni zbirki imajo okoli 150 del reprezentativnih hrvaških slikarjev (Crnčiča, Uzelca, Vidovića, Detonija, Generalića...). Tudi v Vukovarju so od 17. st. delovali frančiškani. V samostanski knjižnici je shranjenih pet rokopisnih pesmaric, en organum in mnogo slik iz 18. st.

Naslednji cilj je bilo Vrhpolje. Tu se je 1883 rodil kipar Ivan Meštrović. Obiskali smo njegovo spominsko galerijo.

Iz Vrhpolja smo se odpeljali v Đakovo. Đakovo ima mogočno katedralo, ki jo je dal zgraditi J. J. Strossmayer. Prva katedrala je bila gotska iz l. 1355, druga je bila zgrajena po odhodu Turkov, v začetku 18. st., tretjo, današnjo, so gradili od 1866 do 1882. Zgrajena je v psevdoromantičnem stilu s primesmi bizantinskega sloga. Domoljubni Strossmayer je hotel na ta način izraziti svojo zamisel o enotnosti južnih Slovanov. Freske sta slikala 12 let Aleksander Maksimilijan Seitz in njegov sin Ljudevit. Teme so iz stare in nove zaveze.

Pročelje katedrale ima tri kamnite portale, ki so okrašeni z antičnimi stebri z listnatimi korintskimi kapiteli in s tremi reliefi v lunetah. V katedrali najprej opazimo dve vrsti stebrov, ki delijo glavno ladjo. Stebri so povezani z oboki in se podaljšujejo v polstebre, ti pa se nadaljujejo v stropne stebre glavne ladje. Med polstebri so freske, nad njimi pa kamnite odprtine, skozi katere prihaja dnevna svetloba. Najimpresivnejši del katedrale je stopnišče, ki vodi do svetišča. To so štirje stebri, na katerih počiva kupola. Pod kupolo je glavni oltar z baldahinom, ki ga držijo štirje granitni stebri, zgrajen po načrtih Strossmayerja in arhitekta Schmidta. To je najlepši del cerkve; čeprav je ogromen, saj ima tri nadstropja, v kotih štiri svetnike, s sv. Petrom na vrhu, pa kljub temu deluje lahkotno.

Po zidovih so nanizane freske s svetopisemskimi motivi, tako da dobimo občutek, kot da bi bili v galeriji, polni slik. Ob 100-letnici začetka gradnje katedrale je kipar Lujo Lozica izdelal 14 postaj križevega pota v trogirskem belem kamnu.

Ob katedrali je še škofijski dvor v baročnem stilu iz 1702. leta. Znan je po svojih salonih: velikem rdečem salonu z nizom portretov nadškofa Strossmayerja, zelenem salonu z njegovimi predmeti in malem rdečem salonu. Strop v dveh salonih je izdelal Vjekoslav Karas. V dvoru je tudi muzej z zbirko papeževih medalj in odlikovanj, na hodniku pa so razstavljeni kipi, slike in razni zemljevidi. Južno od katedrale se razprostira park, ki je bil včasih zelo lep, z redkimi drevesi in drugim rastlinjem, danes pa je popolnoma zapuščen.

V Đakovu si je bilo zanimivo ogledati še župnijsko cerkev vseh svetnikov, ki je bila ena izmed nekdanjih turških džamij. Nekateri so menili, da je to prejšnja cerkev sv. Lovra, vendar je verjetneje, da so Turki to cerkev popolnoma porušili, potem pa na njenem mestu ali tam blizu zgradili džamijo v bizantinsko-mavrskem slogu. Posebno vrednost v tej cerkvi ima kupola, ki se danes od zunaj ne vidi, ker so jo v 18. st. nadzidali in pokrili. Cerkvi je dograjeno tudi preddverje s korom, nad katerim se dviga zvonik. Vhod je bidermajerski, zakristijo pa je kasneje dodal nadškof Strossmayer. Tako je nekdanja džamija, danes cerkev, ostala enkratni spomenik dvoverske kulture v Slavoniji.

Pozno popoldne smo preživeli v Baranji, blizu šokadijske vasi Draž. Naš gostitelj, Mirko Hunjadi, pesnik, izvrsten poznavalec Baranje in avtor knjige potopisov o Baranji, nam je z zanosom odkrival lepote teh krajev, medtem ko se je v kotličku kuhal ribji paprikaš. Že v mraku smo se ustavili pri baročni kapelici sv. Petra in Pavla, ki se nahaja v središču baranjske šokadije. Hunjadi je prvič prišel do te cerkve nekega poletja, ko ni bilo niti sapice:

"U drvoredu - idilična slika: dvoja, troja seljačka kola pod stablima, konji ispregnuti, jedu glava zagnjurenih među šaraglje. Repovi im nemirni u navikloj kretnji, u vječnom ratu s muhama i obadima. Rude strše uperene u daljine. Orma miruje. Seljaci u skupini oko prostrta platna, bjeljeg od snijega, od nedirnute kože djevojačke, užinaju. Djeca so uokolo sa zalogajem u ruci.

Tihi podmevni domjenak u mirisu žetve, u hladu kestenova lišća.

Na pozdrav odgovoriše svi. Ponudiše me jelom. Ali, ja bih k crkvi, kažem. I u tren mi mladolik seljak, iz Draža sam, reče, postade spremnim tumačem i vodičem..."⁷

Četrty dan smo obiskali Univerzo v Osijeku, njeno Pedagoško fakulteto, potem smo odpotovali v Vinkovce. Vinkovci so edino mesto na Bosutu, ki je bilo zgrajeno po osvoboditvi izpod Turkov. Mesto ima bogato tradicijo, mnoga arheološka najdišča in srednjeveške spomenike ter cerkve. Jedro današnjih

⁷ Mirko Hunjadi, Baranja - Putopis, Osijek, Revija, 1989, str. 135

Vinkovcev je iz 18. st. Ožje središče je primer vojnokrajinskega baročnega naselja z najstarejšimi zgradbami, v katerih sta danes muzej in galerija. Najprej smo obiskali Reljkovićevo gimnazijo, kjer hranijo originalna dela M. A. Reljkovića (1732-1798), pisca Satira iliti divjega čovika (1762). To delo je bilo izrazito praktičnega pomena. Reljković je namreč živel v obdobju razsvetljenstva in je svoje književno ustvarjanje, v duhu tistega časa, posvetil vzgajanju. Svoje bralce je želel opozoriti na zaostalost turških običajev in navad. Svoje opažanje je upesnil v desetercu. Neposredni povod za nastanek Satira je pisec pojasnil v predgovoru k drugi izdaji. Avtor je bil v vojni s Prusi ujet in je nekaj časa preživel na Saškem. Tam je videl, kako ljudje živijo, in spoznal, kako je njegova Slavonija zaostala. Po uvodni invokaciji

“Slavonijo, zemljo plemenita,
 Vele da si lipo uzorita,
 Nakićena zelenim gorama,
 Obaljana četirim vodama.
 Na priliku zemaljskoga raja
 Rike teku sa četiri kraja:
 Od istoka Dunaj voda pliva,
 Od zapada studena llova,
 Od ponoći Drava voda miče,
 Kod Almaša u Dunav utiče.
 A od podne Sava voda teče
 I u Dunaj o Biograd češe.
 Po tebi se bijele gradovi
 Kao na vodi sivi labudovi.
 A ti ležiš posrid ovih voda
 Kano jedna zelena livada.”⁸

Žlahтна si, Slavonija, dežela,
 kakor lipa si ozelenela,
 kitiš se z zelenimi gorami,
 si obdana s štirimi vodami,
 ti podoba zemeljskega raja,
 reke k tebi s štirih spejo krajev:
 z vzhoda k tebi Donava priteka,
 llova z zahoda - mrzla reka.
 S severa pa Drava te umiva,
 pri Almašu v Donavo se zliva.
 Z juga k tebi teče reka Sava,
 pri Belgradu v Donavo odplava.
 Bela mesta tu stoje ob vodi,
 kot bi plavali po njej labodi.
 Ti ležiš sredi vseh teh vodā,
 kot zelena loka bi bila. ***

Reljković prek Satira pripoveduje Slavoncem, kaj vse je v njihovem življenju narobe in kaj bi morali spremeniti. Dvajset let po prvi izdaji, ki je bila hitro razprodana, se je pojavil razširjeni Satir (Osijek 1779), v katerem spregovori tudi Slavonec. V tej izdaji je slika Slavonije širša. Poleg kmetov so omenjeni tudi trgovci, obrtniki in gospoda. Kljub različnim mnenjem o Satiru je le-ta "postao omiljen u širokim narodnim slojevima upravo zbog svoga narodnog duha, neposrednog i jednostavnog izraza i stila" (K. Georgijević).

Vinkovci so tudi rojstno mesto skladatelja hrvaške himne Lepa naša domovina Josipa Runjanina ter pisateljev Ivana in Josipa Kozarca in Joze Ivakića. Med pregledovanjem njihovih rokopisov v Narodni knjižnici in čitalnici smo slišali nekaj več o njihovem delu.

Josip Kozarac (1858-1906), gozdar in književnik, je služboval po raznih vaseh Slavonije, največ v Lipovljanih (1885-95). Čeprav so bili v tistem času Lipovljani odročen kraj brez stika s svetom, je bilo bivanje v njih po besedah Kozarca užitek, kakršnega se verjetno ne bo več dalo doživeti.

Josip Kozarac je prvi spregovoril o Slavoniji, o njenih neskončnih ravninah in hrastovih gozdovih. Ljubezen do gozdov je izrazil v črtici Slavonški gozd (Slavonska šuma, 1888), v kateri je združil liriko in praktične napotke. Zaradi tega je bila črtica prvič objavljena v časopisu Vijenac v rubriki Poučno čtivo. Njegovo najbolj znano delo je roman Mrtvi kapitali (Mrtvi kapitali, 1889), v katerem prikazuje enostavno, vendar bogato življenje na vasi v nasprotju s praznim in brezsmiselnim življenjem v mestu. Omenimo še povest Tena (Tena, 1894), zgodbo o lepotic, katere telo uživajo vsi razen nje same. Potem ko jo iznakazi bolezen, se vrne k svoji prvi ljubezni, da bi se vrnila v čas, ki se vrniti več ne da.

Ivan Kozarac (1885-1910), predstavnik moderne, opisuje v svojih delih predvsem Slavonijo, preprosto, brez simbolike in psihološke bizarnosti. Zbirka novel Slavonska kri (Slavonska krv, 1906) je po besedah Iva Frangeša prikaz erotičnega prebujanja mlade Slavonke, ki nosi v sebi elementarno silo, s katero človeka ali osreči ali povzroči njegov osebni propad. Tudi Izbrane pripovedke (Izabrane pripovijetke, 1911) vsebujejo erotično tematiko, ki se razširja na moralno problematiko slavonskega podeželja. Sinteza vseh motivov in tem iz prejšnjih del je roman Đuka Begović (Đuka Begović, 1911). Pripoveduje o poudarjeno individualiziranem posamezniku; Đuka je človek izjemne moči, ki se dvigne iz svojega okolja, v katerem išče svoj prostor, vendar ga ne najde. Zato propade. Njegovo samouničevanje simbolizira divja vožnja z vozom prek polj in hrastovih gozdov. To brezciljno početje uničuje vse, dom,

⁸ Vladimir Rem, Slava Panonije, Vinkovci, 1980, str. 41

*** Prevod dr. Toneta Pretnarja

družino, življenje. Roman premore enega najlepših primerov ljubezenskih prizorov v lirični prozi, to je opis ljubezni Đuka in pastirice Ruže pod vrbbami:

"I evo sad će stići ona! Gle - još dvadeset... deset... devet... osam koraka. Još skok. I on osjeća: raste on. Njegove se ruke same pružaju prema njoj, a dosad mirna trava kao progovara, priča u šuštauju, kao - divi se. I dođe ona... Sjeda do njega... Garavo joj lice zapudreno, usne vlažne. I samo se priviju jedno uz drugo, samo se sljube. Vrbe su onda tihe, zamukle, veličajne. Rumena se rastiplje, gubi, a s vrbbja, privida se, prokapavaju osjenci, sjenčaci... I potok zakrije. Na nebu samo pokoja zvijezda pa nečujno roni niz vodu, u tihu se svjetlucaju vozilka uspavanom površinom. Odmah su i slobodniji. Njegova se ruka maša njenih njedara i bedara, njena se zariva u njegovu kosu i stišću se jedno uz drugo kao da se žele srasti, ujediti. I usne im se ne rastavljaaju. U njemu se burka i razmiljava sladak osjećaj, na njenu licu iskrsava izražaj zadovoljstva, na njegovu sreće..."⁹

Joza Ivakić (1879-1932) v svojih črticah in pripovedkah, zbranih v treh knjigah *Iz naše ulice* (Iz našega sokaka, 1905), *Vas in trg* (Selo i varoš, 1912), *Knjiga o ženah in o ljubezni* (Knjiga od žena i od ljubavi, 1914) govori o problemih vasi in podeželja. Njegove zgodbe so izvlečki iz slavonskega podeželskega življenja. Pisatelj gleda na življenje, ki teče pred njim, z očesom nemočnega človeka, ki ve, da usodi ne more ubežati. Ivakićev jezik je tekoč in privlači bralca z lahkotnostjo sloga. Njegova proza hoče predvsem zabavati.

Naravna bogastva in kulturna dediščina Slavonije in Baranje niso toliko znani, zato smo jih prikazali tako, kot smo jih doživeli. Predstavili smo seveda le del tega, kar smo spoznali. Poleg ustvarjalcev s tega področja, ki smo jih omenili, naj opozorimo še npr. na Branka Radičevića, Vida Došena, Anteja Benešića, Toma Maretića, Antuna Gustava Matoša idr. Govorili smo predvsem o piscih, katerih dela ali rokopise smo ob tej priložnosti prebirali. Ljudje, ki so nam pri spoznavanju krajev in znamenitosti osebno pomagali - od gospe Peti iz vinkovške knjižnice, ki nam je prijazno razkazala rokopise Josipa in Ivana Kozarca ter Joze Ivakića, do vinogradnika Marka iz vasi Gajić, ki nas je pogostil v svoji kleti - so to storili iz naklonjenosti do nas in spoštovanja do svoje zgodovinske dediščine.

Vesna Požgaj-Hadži
Filozofska fakulteta v Ljubljani
Vera Šeško

Literatura

Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb - Ljubljana, MH - Cankarjeva založba, 1987

Grupa autora, *Povijest hrvatske književnosti*, 3., 4. knjiga, Zagreb, Liber, 1974, 1975

Juraj Lončarević, *Slavonija i Baranja*, Đakovo - Zagreb, 1985

Božo Plevnik, *Stari Osijek, Osijek, Radničko sveučilište "Božidar Maslarić"*, 1987

Neda Brlić, *Kuća Brličevih u Brodu*, *Vijesti muzealaca*, XII, št. 3-4, Zagreb, 1973, str. 19-37

Tomislav Đurić, *Srednjovjekovni gradovi slavonskog gorja*, Varaždin, 1981

Paškal Cvekan, *Franjevci u Abinim Našicama*, Našice, 1981

Paškal Cvekan, *Franjevci u Požegi*, Slavonska Požega, 1983

Paškal Cvekan, *Franjevci u Vukovaru*, Vukovar, 1980

SPOMINI NA NAŠE PRVE SLAVISTE: FRAN RAMOVŠ

Imel bi se za nevrednega, da bi pisal o tem našem tako spoštovanem učitelju, o katerem smo vsi čutili, da je visoko nad nami, ko bi ne mislil, da bom mogoče prispeval kak drobec k poznavanju njegove človeške strani in k podobi študija slovenistike v prvem desetletju naše univerze. Pa še osebna hvaležnost me sili k temu.

Ramovševo ime sem menda prvič zavestno slišal konec četrtega gimnazijskega razreda 1924. leta, ko nam je profesor Janko Orožen v Soboti delil knjige iz dijaške knjižnice in je vedel, da se moj matematični

⁹ Ivan Kozarac, Đuka Begović, Zagreb, MH, 1964, str. 351-352, PSHK, 79.